

Феннич В.П.*

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СТОРИН ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА: ПРЕЗУМПЦІЯ ВИНИ

Згідно ст.3 Конституції України права і свободи людини визначають зміст і спрямованість держави, яка відповідає за свою діяльність перед людиною, де ствердження та забезпечення основних прав і свобод є її головним обов'язком. Зв'язаність держави правом зобов'язує її належним чином забезпечити захист основних прав і свобод, де важливе значення надається їх гарантіям. Під такими гарантіями розуміють сукупність юридичних засобів і способів забезпечення прав і свобод людини і громадянина, які зобов'язують органи публічної влади діяти належним чином. Конституційний механізм захисту людиною своїх прав розглядають як систему влади держави, функцією якої є захист прав людини; процедури такого захисту, а також конституційне право людини на захист, яке реалізується з допомогою держави і за цією процедурою [3, С.206]. Структуру гарантій реалізації основних прав складають загальносоціальні, ідеологічні, політичні, економічні, соціальні, організаційні та власне правові гарантії. Серед правових гарантій М.Хавронюк виділяє матеріальні, *процесуальні* та організаційні [5, С.249-250]. Важливість процесуальних гарантій в захисті основних прав та свобод показує нам німецький конституціоналіст К.Штерн, який виділяє такі елементи в системі захисту прав людини як основні права залежать від наявності певної організації чи дотримання певної процедури; вони впливають на процесуальне право; організація і процес служать інструментами безпосереднього здійснення основних прав; організаційне регулювання і процесуальне є засобом, що усуває протиріччя в нормах конституційного права; із положень про основні права випливають особливі вимоги до процесуального оформлення справ та участі громадян у процесі [2, С.184].

Презумпцію вини цивільного судочинства можна віднести до важливих процесуальних гарантій захисту основних прав та свобод людини, використання якої опосередковано багатьма нормами Конституції України. Зрозуміло, що ефективність конституційного механізму захисту основних прав залежить від якості поточного законодавства у цій сфері. Тому належне розуміння вказаної презумпції в системі процесуальних гарантій захисту основних прав та свобод неможливе без аналізу поточного матеріального та цивільно-процесуального законодавства України, яке стосується використання презумпції вини.

Метою вказаної статті є визначення презумпції вини в якості конституційної процесуальної гарантії захисту основних прав та свобод через аналіз її функціонального призначення в процесі розгляду та вирішення цивільної справи.

Не дивлячись на те, що цивільне право знає випадки відповідальності без вини основним постулатом (принципом) цивільно-правової відповідальності залишається відповідальність особи тільки за наявності в її діях вини [1, С.341-342; 7, С.189]. Характерним є те, що вина особи в цивільному праві не доводиться, а припускається, тобто вважається наявною, поки винна особа її не спростує [8, С.117].

Конституція України безпосередньо про вину в цивільному праві та використання презумпції вини в цивільному судочинстві не говорить. Але разом з тим існують норми Конституції, аналіз змісту яких дає підстави говорити про винну відповідальність особи за заподіяну нею шкоду. Головне, чого не слід забувати: чинне законодавство України покликане конкретизувати положення Конституції, в тому числі і в системі конституційних гарантій захисту основних прав і свобод.

Якщо аналізувати норми Конституції України, які закріплюють основні права та свободи та кореспондуючі їм норми поточного матеріального законодавства, то можна помітити, що закріплення презумпції вини має відношення в основному до соціально-економічних прав. Напр., права власності (ст.41), права на підприємницьку діяльність (ст.42), права на працю (ст.43), права на житло (ст.47), права на охорону здоров'я (ст.49), права на безпечне для життя і здоров'я довкілля (ст.50), права на захист інтелектуальної власності (ст.54).

Всі вказані права, коли вони будуть захищатися за правилами цивільного процесу від договірних чи деліктних правопорушень, передбачають притягнення до цивільно-правової відповідальності за наявності вини правопорушника (ст.614 та 1166 ЦК України). Захист особистих та політичних прав в основному відбувається за правилами кримінального чи адміністративного судочинства. В тому разі, коли за порушення вказаних прав піднімається питання про відшкодування матеріальної чи моральної шкоди вина як умова цивільно-правової відповідальності як правило відсутня, тобто встановлюються випадки так званої безвинної відповідальності (напр., ч.2 ст.1167, 1176 ЦК України). Тому, якщо поведінка особи одночасно зумовлює настання кримінальної та цивільної відповідальності, то цивільна вина не доводиться, бо вже доведена кримінальна вина, яка перебиває цивільну [4, С.194-198]. Захист соціально-економічних прав також може супроводжуватися вказівкою на відповідальність незалежно від вини правопорушника (ст.1187, 1209 ЦК України), де в такому разі презумпція вини діяти не буде. В цьому контексті важливе значення для усвідомлення презумпції вини як процесуальної гарантії захисту основних прав та свобод має розуміння тих випадків, коли в рамках цивільного процесу презумпція вини використовуватися не буде.

Загалом вказані випадки можна класифікувати на дві групи:

- 1) перша група випадків зумовлена дією преюдиції, яка різниться в залежності від того, яка саме судова постанова отримує

преюдиційне значення (рішення, вирок чи постанова – ч.3-4 ст.61 ЦПК України);

- 2) друга група випадків говорить про винятки цивільно-правової відповідальності, де в силу прямої вказівки в нормах закону відповідальність настає незалежно від вини (наприклад, ст.1187 ЦК України).

Як вище було зазначено, використання процесуальних гарантій захисту основних прав та свобод передбачає особливі вимоги до участі громадян у процесі. В цьому відношенні використання презумпції вини в цивільному судочинстві зумовлює її важливе процесуальне значення для суду та сторін, які беруть участь в розгляді справи [6, С.82-108]. Вказане значення презумпції вини можна звести до наступного:

- 1) здійснює перерозподіл обов'язків доказування між сторонами обставин цивільної справи. Закріплення за презумпцією вини вказаної функції виступає одною з конкретних форм існування принципу рівності в сфері цивільно-правової відповідальності [1, С.355]. Конституційне розуміння принципу рівності базується на добросовісності учасника правовідношення. Він повинен діяти у зобов'язаннях таким чином, як би діяла розумна людина при звичайних обставинах і повинна передбачати значущі юридичні наслідки своїх дій. Звідси, сторони володіють власним обсягом прав і обов'язків по зобов'язанню. Рівність полягає в однаковому застосуванню закону щодо сторін не зважаючи на особливості їх статусу. Презумпція вини впливає із добросовісності дій учасників правовідношення, які повинні усвідомлювати, що у випадку зловживання своїми правами в сфері доказової діяльності на них буде покладено обов'язок спростовувати власну вину.

- 2) визначає факти, які будуть входити в предмет доказування. Сама конструкція доказової презумпції впливає на структуру предмету доказування тим, що вона завжди повинна розглядатися в якості зв'язку кола фактів. Закріплення презумпцій в правовій нормі робить необхідним встановлення фактів троякого роду: фактів-підстави дії доказової презумпцій, презюмованого факту та фактів заперечення презюмованого факту. Так, аналізуючи ст.614 ЦК України, яка говорить про вину як підставу відповідальності за порушення зобов'язання, не важко виділити коло фактів, які будуть впливати на структуру предмету доказування по даній цивільній справі: фактами-підстави дії презумпції вини є невиконання чи неналежне виконання зобов'язання (факт правопорушення), настання матеріальної чи моральної шкоди та наявність причинно-наслідкового зв'язку між ними. Презюмований факт – це факт вини. Факти, які спростовують презюмований факт – це факт вжиття особою всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання. Дана функція показує сторонам коло тих обставин цивільної справи, які вони повинні встановити для захисту своїх інтересів. Все це в кінцевому результаті показує сторонам в якому напрямку їм проводити змагання.

- 3) сприяє вибору правової норми, на підставі якої цивільна справа буде вирішуватися по суті. Вимога закону до суду встановлювати істотні обставини цивільної справи має свою ціль – посприяти судді у правильній правовій кваліфікації спірних правовідносин сторін та вибору норми права, якою

повинна бути вирішена спірна ситуація. Застосування закону відбувається шляхом порівняння розтлумачених ознак юридичного складу правової норми з фактичними обставинами та на їх основі визначення поведінки відповідно до наслідків, передбачених у правовому наслідку норми [9, С.131]. Презумпція вини як зв'язок цілої низки фактів поряд з іншими обставинами справи покликана в рамках юрисдикційної процедури підтвердити право сторони на ту чи іншу модель правової поведінки іншої сторони. Чому й презюмований факт поряд з іншими юридичними фактами предмету доказування в цивільній справі називають “обставинами, які мають значення для вирішення справи” (ч.1 ст.179 ЦПК).

4) виступає засобом процесуальної економії, тобто створює надійні гарантії доступу до правосуддя як складової принципу верховенства права.

Вказаний функціональний аналіз процесуального значення презумпції вини свідчить про її безпосередній зв'язок з проголошеними конституційними засадами здійснення правосуддя в Україні: рівність учасників судового процесу перед законом та судом, змагальність сторін у справі, законності судового рішення, доступу до правосуддя та верховенства права.

Отже, конституційно-правовий статус презумпції вини, яка використовується в цивільному процесі полягає в тому, що вона виступає важливою процесуальною гарантією захисту основних прав та свобод людини. В якості такої гарантії вона організовує процедуру розгляду цивільних справ та поведінку учасників цивільного процесу з врахуванням конституційних засад проведення судочинства в Україні.

Список використаної літератури:

1. Иоффе О.С. Избранные труды: В 4 т. Т.1. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ответственность по советскому гражданскому праву. – СПб: Юридический центр Пресс, 2003. – 574с.
2. Государственное право Германии. Т. 2. / Отв. ред.: Топорнин Б.Н.– М.: Изд-во ИГиП РАН, 1994. - 320 с.
3. Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка. – К: Наукова думка., 2000. – 733с.
4. Матвеев Г.К. Основания гражданскоправовой ответственности. – М.: Юрид. лит-ра, 1970. – 312с.
5. Рабінович П.М., Хавронюк М.І. Права людини і громадина. – К.: Атіка, 2004. – 464с.
6. Сериков Ю.А. Презумпции в гражданском судопроизводстве. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 184с.
7. Цивільне право: навч. посібник для студентів юрид. вузів та факультетів / За ред. О.А. Підпригори, Д.В. Бобрової – К.: Вентурі, 1995. – 416с.
8. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У 2т. Т.1. Загальна частина / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Ін Юре, 2006. – 696с.
9. Циппеліус Р. Юридична методологія. Переклад, адаптація, приклади з права України і список термінів – Роман Корнута. – К.: Реферат, 2004. – 176с.